

Csepregi Zoltán

„NYILVÁNOS TEOLÓGIA”-E AZ ASZTALI BESZÉLGETÉSEK?

NYILVÁNOSSÁGSZERKEZET – AUTENTICITÁS – OLVASÓI ELVÁRÁSOK

„Akkor eljönnek napkeletről és napnyugatról, északról és délről, és aszthalhoz telepednek az Isten országában.” (Lk 13,29)

1.

Ha bármiben elbizonytalanodsz, sebjaj, Luther majd megmondja! Legalábbis ez az üzenete az idevágó Facebook-oldalnak¹ és a hasonló című kézikönyvecskének.² De ugyanilyen szerepet vett fel évszázadokon keresztül Johannes Aurifaber tematikus összeállítása is,³ amelyben lelkész-nemzedékek találtak hatásos idézetekre prédikációik alátámasztására, és amelyben laikusok és teológushallgatók kerestek választ hittani dilemmáikra és gyötrő lelki kríziseik kérdéseire. Hasonló feladat várt itthon a magyar nyelvű szemelvényekre, Masznyik Endre és Márton László magukat vademecumként vagy különleges tudakozóként kínáló zsebkönyveire,⁴ amire szintén internetes használatuk nyújtja a legjobb bizonyítékot. Luther mint megmondóember, az *Asztali beszélgetések* mint *Ratgeberliteratur*.

A szövegeknek ez a tekintélyelvű használata veti fel a megbízhatóság és hitelesség kérdését, amellyel sokszor szembesítettek az LVM 8. kötetének megjelenése (2014) óta, s amelyről legutóbb a kutatók éjszakáján, 2018. szeptember 28–29-én tartottam előadást. Valóban Luther szólal meg ezekben a sokszor kinyomozhatatlan eredetű, ide-oda fordított, számtalanszor átszerkesztett mondatokban? S ha igen, akkor vajon a *Kis kátéból* és az énekeskönyvből jól ismert Luther-e, vagy az a másik, az apácát szöktető botrányhős, a mosdatlan szájú vitatkozó, a türelmetlen

¹ <https://hu-hu.facebook.com/Luthermegmondja/>. (Megtekintés: 2019. február 14.)

² LUTHER 2018.

³ AURIFABER 1566.

⁴ *Aranymondások; Asztali beszélgetések*.

társadalomkritikus, akitől inkább elhatárolódní érdemes manapság, mint a véleményét megszívlelní? Ezeket a fogas kérdéseket most félretéve inkább arra fordítsuk figyelmünket, hogy Luther maga milyen súlyt és milyen szerepet szánt az asztalnál, baráti körben megfogalmazott téziseinek, s táplálta-e valamivel az utókor ílyetén kitüntetett érdeklődését.

2.

Luther ebédlőasztala köré nemcsak a családtagok gyűltek össze, Käthe, a gyerekek, „Lena ángyomasszony” (Käthe nagynénje), Luther itt nevelkedő unokahúgái és más rokonok, hanem a házban lakó kosztos diákok, átutazó vendégek, valamint számos barát és tanítvány. Míg Käthe azon morgolódott, hogy „mire jó az, hogy szakadatlanul beszéltek és nem esztek?”⁵ addig Luther maga ösztönözte beszédre asztaltársait.

Az első Luther-életrajzot Johannes Mathesius írta, mégpedig csehországi híveinek tartott prédikációsorozat formájában (1562–1564).⁶ A 12. prédikációban részletesen tárgyalja Luther asztali beszélgetéseit, és több szöveget is idéz, amelyeket Mathesius 1540-ben maga jegyzett le vagy társai jegyzeteiből másolt le magának.

„Habár a csúz, a szédülés, az ájulás gyakorta keserítették őt, mégsem pihent: imádkozott minden áldott reggel és este s vacsora közben is gyakran, amint ehhez már ifjan hozzászokott a kolostorban; ezenfölül úgy mondta föl az ő kis katekizmusát, mint akármelyik tanuló, felolvasását meg-megszakítva. Zsoltároskönyvéből imádkozott, katekizmusából tanította, vigasztalta vagy intelmezte magát; és mivel az ő bibliafordítását akkoriban jobbitotta-helyesbítette legutoljára, csodálatos nagy szorgalomra volt szüksége, hogy a bibliának igaz együgyű velejét megadja tiszta szavakkal, azért sokszor kérte mások tanácsát, és az asztalnál gyakorta folyt arról a vita, hogyan is lehetne valamelyik héber szónak vagy mondásnak világos német értelmét megadni. [...]

Ritkán ült úgy asztalhoz, hogy könyvet ne hozott volna magával. [...] Bár a mi doktorunk gyakran ült súlyos és mélységes gondolatokkal az asztalnál, és megesett, hogy az egész étkezés alatt megtartotta a régi kolostori szilenciumot, úgyhogy az asztalnál egyetlen szó sem esett, mégis néhanapján fölötte vidám hangot ütött meg.

Ha beszédre akart ösztökélni minket, a csendet így szokta volt megtörni: »Milyen újdonság hallatik?« Az első szólítást elengedtük a fülünk mellett; ha mármost újból megkérdezte: »Mi újság a vidéken, tiszteletes urak?«, akkor az asztali népség idősebbjei beszélni kezdtek. Legfölül Wolf Severus doktor ült, aki a római császári felség nevelője volt; jártas-keltes udvari ember lévén, mindíg szóba hozott valamit,

⁵ WA.TR 2: 303 (2047. sz.).

⁶ MATHESIUS 1906; vö. BUCHWALD 1983, 23–24. o.

amikor idegenek nem ültek az asztalnál.

Ha beszélgetés kezdődött, mértékkel és illő tisztelességgel mások is kivették belőle részüket, amíg a doktornak is kedve nem támadt szólni: gyakorta feszegették az asztalnál ülők a Szentírás komoly kérdéseit, amelyeket a doktor sorra-rendre, röviden és velősen elmagyarázott; ha pedig valaki visszájára szólt, azt sem bánta, hanem talpraesett választ vetett ellenére. Gyakorta jöttek tisztas emberek egyetemről is, messzi vidékekről is asztalhoz, ahol igen szépséges beszédek és históriák hangzottak el. [...]

Sok időt eltöltött jóraivaló, idegen emberek társaságában, és gyakorta hallatott vidám és bölcs mondásokat az asztalnál.”⁷

Luther visszafogottság nélkül fejtette ki véleményét mindenről, ami szóba jött, vagy ami különben is foglalkoztatta. Néha összefüggő előadást tartott egyik-másik kérdéstről, ilyenkor megakadt az ebéd, mert mindenki figyelmesen hallgatta, míg Kätthe közbe nem avatkozott.

A társaság vegyes voltából és a társalgás fesztelenségéből következett, hogy olyan témák is szóba jöttek, amelyekről irataiban, prédikációiban és előadásaiban a reformátor másutt nem szólt, vagy itt egészen más oldalról közelítette meg a kérdést. Ezért aztán egész korán meggyökerezett a szokás, hogy egyik-másik vendég saját maga számára utólag lejegyezte a hallottakat, így a fennmaradt gyűjteményekben elszórtan akadnak szövegek, amelyek valószínűleg az 1520-as évekre mennek vissza. Az asztalnál való rendszeres, az egyetemi előadásokon szokotthoz hasonló jegyzetelés azonban csak az 1530-as évek elején kezdődött.

Az asztalnál még akkor is németül beszéltek, ha éppen egy latin nyelvű szöveg volt terítéken, sokszor azonban inkább – a társaság összetételétől is függően – egy latin-német keveréknyelven. Az egyetem nyelve latin volt (nemcsak az oktatásban, hanem a mindennapos érintkezésben is), az asztaltársak azonban Luther családtagjaira tekintettel németül fűzték a szót, vagy vegyítették a nyelveket. A jegyzetelők viszont csak az iskolában megismert latin gyorsírást tudták alkalmazni, ezért a német szöveget is a latin rövidítések segítségével írták le. A ránk maradt (többnyire latin nyelvű) feljegyzések tehát az egykor többnyire németül elhangzott beszélgetéseket rögzítik. Ennek a gyorsírásnak köszönhető az eredeti szövegek néha érthetetlenül tömör, távirati stílusa is.⁸

⁷ *Asztali beszélgetések*, 5–7. o. Márton László ford.

⁸ BUCHWALD 1983, 42–46. o.

3.

Az első datálható (ám biztosan nem legkorábbi) feljegyzést Luther asztali beszélgetéseiről Cordatus rögzítette 1531. augusztus 14-én.

„Egyszer a következőt jegyeztem fel a füzetemben:

Luther Philippusnak:⁹ Te akkor vagy rétor, amikor írsz, nem pedig amikor beszélsz.

[...]

De Philippusnak nem tetszett, amit írtam. Miután újra meg újra követelte tőlem a füzetemet, melybe a hallott dolgokat szoktam felírni, végül a kezébe adtam. Egy kicsit olvasgatta, majd beleírt egy disztichont:

»Nem hasznos, Cordatus, mind a füzetbe jegyezni.

Néhány témát itt, jobb, ha takar feledés.«¹⁰

Magam persze mindig tisztában voltam vele, valahányszor az asztalnál álltam vagy vendégként velük ültem, és a hallottakat jegyzeteltem, hogy ez vakmerő vállalkozás. De annak mérlegelése, mekkora haszonnal is jár ez, legyőzte féltékenységemet. A doktor sem érezte egyetlen célzással sem, hogy tevékenységem ellenére van. Sőt, én törtem mások számára az utat, akik ugyancsak megpróbálkoztak vele, elsősorban Veit Dietrich magiszter és Johannes Schlaginhaufen, akiknek morzsáit¹¹ egyszer remélhetőleg egyesíthetem a sajátjaimmal. A hívek egész nyája hálás lesz majd ezért nekem.

Erre azért tértem itt ki, mert Philippus versikéje meglehetősen elbizonytalanított. Manapság azonban senki sem követi a példánkat. Ha valaki ezt egykor akaratom ellenére lemásolná, az hozzám hasonlóan tegye ezt egyszerű és őszinte lélekkel. És velem együtt tartsa többre Luther szavait Apollón orákulumainál, mégpedig, és ezt nyomatékosan teszem hozzá, nemcsak a komoly teológiai kijelentéseket, hanem valójában azokat is, melyek látszólag csak szórakoztatók és tartalmatlanok.¹²

Saját bevallása szerint Cordatus szinte halálra írta magát. Gyűjteményét e szavakkal zárja: „Isten gyógyítsa meg a jobb karomat, a szakadatlan írástól teljesen megbénult. 1537. DEO GLORIA. FINIS.”¹³

A körülményeknek ez a részletes ismertetése azért is fontos, mert kiderül belőle, hogy – Melanchthonnal ellentétben – Luther egyetértett elhangzott szavainak rögzítésével. Luthernek semmi kifogása nem volt, épp ellenkezőleg. Ironikus

⁹ Philipp Melanchthon.

¹⁰ *Omnia non prodest, Cordate, inscribere chartis, / Sed quaedam tacitum dissimulare decet.* WA.TR 2: 310 (2068. sz.).

¹¹ Vö. Jn 6,12: ez a bibliai ige egyébként Aurifaber kiadásának mottója!

¹² WA.TR 2: 310–311 (2068. sz.); vö. BUCHWALD 1983, 25–27. o.

¹³ WA.TR 3: 308 (3416a sz.).

megjegyzéseivel – *Hoc scribite et notate!* „Ezt írjátok és jegyezzétek föl!”¹⁴ – inkább ösztönözte a jegyzetelőket.

Azt azonban érdemes megjegyezni, hogy Luthernek a rögzítésre vonatkozó felszólításai a hatalmas anyagban meglehetősen szórványosan fordulnak elő. A mintegy tucatnyi ilyen szövegnek csak egyik részében szólítja meg közvetlenül a lejegyzőket (*Nota! Notate! Merke! Merkt!*),¹⁵ más esetekben általános alanynak szól a biztatás: „Jól jegyezd meg!”¹⁶ De még a megörökítésre vonatkozó egyértelmű kérés is olykor szarkasztikus szövegösszefüggésben hangzik el, azaz inkább önmaga ellentétének veendő. Mindkét alábbi beszélgetés 1532-ből származik, az egyik Veit Dietrich, a másik Johannes Schlaginhaufen lejegyzése:

„Amikor Philippus úr kinevelte az asztrológusokat, hogy szerintük, ha nem létezne a Szaturnusz bolygó, akkor az emberek soha nem halnának meg, a mi professzorunk hozzátette: »Ha nem volna Ádám bűne, akkor senki sem halna meg, még ha egy helyett ezer Szaturnusz is lenne az égen, ezért szarok az egészbe. Ezt írjátok és jegyezzétek föl! [*Hoc scribite et notate!*]«¹⁷

„Luthernek asszonyokat kell kiházásitania. Amikor a doktor lefeküdni készült, érkezett valaki üzenettel, a belgerni lelkész özvegye¹⁸ küldte hozzá férjet kérve. [Luther] azt mondta: »Adjatok neki! Már betöltötte a hetedik életévét, nézzen körül, kihez menjen, én nem tudok adni senkit.« Amint a küldönc eltávozott, nevetve szólt hozzám: »Istenre kérek, Turbicida,¹⁹ írjátok ezt fel! [*Scribite hoc!*] Nem egy istencsapása ez? Már az asszonyoknak is én adjak férjet? Úgy látszik, kuplerájosnak néznek! Pfuj, világ! Kedvesem, írjátok és jegyezzétek föl! [*Schreibts vnd merckhts!*]«²⁰

A jegyzetelés illetén – korlátozott érvényű – elfogadása mégsem jelentette azt, hogy Luther a feljegyzések közzétételét is jó szemmel nézte volna. Erre a kérdésre is áll az a véleménye, amelyet 1537-ben általában fogalmazott meg a kalózküldés-sokkal kapcsolatban:

„Krisztusra kérem a kedves tolvajokat, mert tudom, hogy őszinte és tisztességes

¹⁴ WA.TR 1: 102 (246. sz.); vö. BUCHWALD 1983, 27–28. o.

¹⁵ WA.TR 2: 436 (2371. sz.); 3: 69, 521 (2906. és 3680. sz.); 4: 538 (4833. sz.); 5: 279, 420 (5621. és 5989u sz.).

¹⁶ WA.TR 3: 22 (2843a sz.): *Et nota, quod dicere possum...*; WA.TR 4: 66 (3999. sz.): *Sed nota in hoc psalmo...*; WA.TR 6: 86 (6625. sz.): *Darum merke mit Fleiß...*; WA.TR 6: 178 (6770. sz.): *Solches merke und behalte nur wol...*

¹⁷ WA.TR 1: 102 (246. sz.).

¹⁸ Balthasar Zeiger 1532. január 21-án hunyt el.

¹⁹ Johannes Schlaginhaufen latinosított családneve (annyit tesz, mint 'üsd, vágd, nem apád').

²⁰ WA.TR 2: 123 (1525. sz.).

szándékkal járnak el, hogy sem életemben, sem halálom után ne tegyenek közzé könnyelműen gondolataimból semmit, amit akár életemben csellem csikartak ki tőlem, vagy halálomban tulajdonítottak el korábban kölcsönként irataimból. [...] Mert ha ez nyilvánosságra kerülne, akkor én lennék a világ legkeresettebb széphistóriája. Nem mintha indulatomban istentelen vagy rosszmájú gondolatokra ragadtatnám magam, hanem a túl nagy bölcsesség bolondság, mint magam is belátom, miután elpárolgott már a kreativitás heve. [...] Ezért megismétlem kérésemet, hogy barátaim közül senki gondolataimból hozzájárulásom nélkül semmit ne tegyen közzé, ellenkező esetben viszont nyilatkozatban vállalja magára tette terhét és kockázatát.”²¹

Megoldást jelent talán a tanulmány címében feltett kérdésünkre, ha bevezetjük a kéziratos nyilvánosság fogalmát. A középkorig mindenféle irodalmi nyilvánosság természetesen kéziratos volt, ám a nyomtatás feltalálásával a nyilvánosság szerkezete tovább tagolódott. A modern kutatás ezt a tagolódást sokáig természetes hierarchiának tekintette: egyes szövegek eljuthattak a nyomtatás közegéig, mások nem, s hogy eljuthattak-e, az többnyire tartalmi vagy műfaji kérdéseken múlt, de külső körülményeken is. A magyarországi anabaptisták és az erdélyi unitáriusok például évszázadokon keresztül nem rendelkeztek saját nyomdai kapacitással, s külső műhelyek igénybevételét számukra a cenzúra lehetetlenné tette, ezért ezek a közösségek sajátos kéziratos nyilvánosságot alakítottak ki a maguk számára, ahol másolatban terjedő műveik ugyanúgy működtek, mint más közegben a nyomtatványok.²² Vagyis a kéziratos másolatokat az irodalomtörténet egyfajta átmenetnek tekintette a magánszféra (pl. naplók, levelek) és a publikálás (nyomtatott művek) között. Az utóbbi évtizedek kutatása azonban felismerte, hogy a kéziratos nyilvánosság nem afféle fogyatékos kényszerpálya volt a korai újkorban, hanem önálló és öntörvényű diskurziós közeg, amely sajátos igényeket szolgált ki, és sajátos szabályokat követett.²³ Vagyis nem az a kérdés, hogy egyes kéziratok sajtó alá tudtak-e, hanem hogy sajtó alá akartak-e kerülni. Mind a Luther szájából elhangzó fent idézett megjegyzések, mind az a burjánzó kéziratos szöveghagyomány, amely az *Asztali beszélgetéseket* – másolatok másolatainak másolataiban – megőrizte és közvetítette számunkra, arra ösztönöz bennünket, hogy ezeknek a hol kioktató, hol szórakoztató, hol szándékosan megbotránkoztató gyöngyszemeknek a természetes közegét a kora újkori kéziratos nyilvánosságban keressük.

²¹ *Conciunculae*, WA 45: 422–423.

²² RAUERT – ROTHKEGEL 2011; Lakó 1997; KÉNOSI TÓZSÉR – UZONI FOSZTÓ 2002; KÉNOSI TÓZSÉR – UZONI FOSZTÓ 2005.

²³ TÓTH 2015; 2017. Lásd még *Az értelmezés hatalma III: A kora újkori kéziratos nyilvánosság működésének módszertani kihívásai és tanulságai* című konferencia (Budapest, 2017. március 29.) előadásait: <https://mtabtk.videotorium.hu/>. (Megtekintés: 2019. február 14.).

4.

Ha így áll a dolog, akkor az ősbűnt Aurifaber követte el az 1566-os eislebeni kiadással. Vállalkozását így nem sikerként értékelhetjük (a régi felfogás szellemében: eljuttatta a művet a nyomtatás nyilvánosságáig), hanem ficamként, műfajidegen visszaélésként (az új felfogás szellemében: a művet elszakította természetes kéziratok közegétől). Luther halála után húsz évvel jelent meg ugyanis az *Asztali beszélgetések* első kiadása az ő szerkesztésében.²⁴ Aurifaber 1537-től 1540-ig wittenbergi diák, majd 1545–1546-ban Luther famulusa volt (aki utolsó útjára is elkísérte Eislebenbe), végül munkatársa a reformátor halála után megjelent jénai Luther-kiadásnak. Lelkesen gyűjtött minden Luther-kéziratot (később leveleket is adott ki). Az 1566-os kötetet elsősorban saját asztal melletti lejegyzéseire alapozta, de minden számára elérhető gyűjteményt figyelembe vett. A megjelentnél nyilván jóval nagyobb anyaggal rendelkezett, mert egy második kötetet is tervezett, amelynek kiadására végül nem került sor.

Kiadását nyolcvan fejezetre osztotta, kezdve a teológiai témákon, mint Szentírás, Szentháromság, Szentlélek, folytatva a társadalmi csoportokkal, mint szerzetesek, fejedelmek, nemesek, tudósok, és befejezve az élet eseményeivel, mint hivatás, házasság, betegség, halál. Áttekinthető elrendezés, tárgyszavak a margón, végül egy regiszter segítik az eligazodást, hogy a hit és az élet bármely kérdésére választ kapjunk Luthertől. A latin és német előzményekből Aurifaber egységes német szöveget gyúrt.

Aurifaber kiadása hatalmas hatást gyakorolt. Háromszáz éven keresztül mindenki ebből olvasta és ebből ismerte Luther asztali beszélgetéseit, természetesen az Aurifaber kínálta nyelvezeten és elrendezésben. Ott volt minden lelkésznek a polcán, és sűrűn forgott a kézben, főleg – mint említettem – szombat esténként, hatásos idézetek után kutatva. A kéziratok eközben lappangtak, és még boldog tulajdonosaik is inkább Aurifaberhez nyúltak, mert ő nemcsak terjedelmesebb szöveggörpust kínált, hanem világos tartalmi szerkezetet és olvasmányos stílust is. A kéziratokat eközben tartalmi összevisszaság és nyelvi zagyaság jellemzi, de éppen ezzel őrizték meg a szövegek időrendi sorrendjét és a dialógusok hitelességét.

Semmi kétség, hogy Aurifaber nagy igyekezettel és gonddal végezte szerkesztőmunkáját, de az anyag megformálásában, az egyes beszédek tartalmi szempontok szerinti összekapcsolásában vagy feldarabolásában a 16. század elvei alapján járt el, amikor szöveghűségről és szerzői jogokról még nemigen beszélhetünk. Aurifaber nemcsak ott egészítette ki a beszédeket, ahol nyilvánvaló hézagok mutatkoztak,

²⁴ BUCHWALD 1983, 31–36. o.; JUNGHANS 2000, 26–27., 32–35. o.; uő 2013, 9–11. o.

hanem ott is, ahol szerinte nem elég világosan vagy nem elég helyesen fogalmaztak. Egészen pontosan: Aurifaber azt a Luthert szólítja meg, amilyennek őt az egy nemzedékkel későbbi lutheránus ortodoxia látni szeretne volna. Ha összevetjük Aurifaber forrásait azzal az eredménnyel, amit ő ezekből létrehozott (mint említettem, kiadásának mintegy 80%-ára található fennmaradt kéziratos hagyomány), akkor egyértelműen látszik a korszakos távolság és a változtatások teológiai tendenciája.

Mert Aurifaber nem egyszerően az asztalán lévő szövegeket osztotta nyolcvan fejezetre, hanem a lutheránus ortodoxia szempontjai szerint válogatott és stilizált. Nála a pápa és a késő középkori skolasztikus teológia ellen küzdő Luther került a középpontba mint példakép, az ő követésére buzdított. De nemcsak a római egyház képviselőiben látott hamis tanítókat, hanem azokban is, akik elismerték az augsburgi interimet (1548) vagy a délnémet úrvacsora-felfogást, az ún. szünergisták elleni kiszólásait elsősorban Georg Maiornak és Melanchthonnak címezte. Aurifaber Lutherének vesszőparipája a hálátlanság (jelen kiadás tárgymutatójában ezeket a helyeket kissé eldugva, az „ember – hála” tárgyszó alatt találjuk). A pápa jármából megszabadított keresztények ugyanúgy vágynak vissza az evangélium világosságáról a sötétségbe, mint Mózes népe egykor az aranyborjúhoz és az egyiptomi húsofajokhoz.

Átdolgoásaiban két tendencia ismerhető föl. Egyrészt törölte azt, ami őt magát megbotránkoztatta vagy reménybeli olvasóit megbotránkoztathatta. Egy kísértéssel küzdő fiatalembernek Luther egyszer ezt a tanácsot adta: „Egyél, igyál, menj társaságba, és ha felvidít az, ha egy lányra gondolsz, ne fojtsd el a gondolatot!”²⁵ Aurifaber a mondat elejére beszúrja még az isteni igével való foglalkozást, amivel hangsúlyozza Luther általános felfogását, hogy az élet minden nehézségére a Szentírásból keressünk vigaszt, a mondat végéről pedig természetesen elhagyja a lányt mint botránnyos elemet. Hogy Luther itt egy elterjedt középkori gyónási tanácsot ad tovább, azt Aurifaber nem ismerte föl, ő már egy másik egyházi kultúrába nőtt bele.²⁶

Ha viszont polémiáról volt szó, akkor Aurifaber inkább szaporította, mint meghúzta a szöveget.²⁷ 1539-ben Luther arról beszélt az asztalnál, hogy a lipcsei városi tanács igen fukarul javadalmazta prédikátorait, Caspar Crucigert és Friedrich Myconiust, így fél, hogy a jövőben milyen papokat találunk majd. Fejtegetését egy latin szállóigével zárta: *dignas habent labra lactucas*, amelynek jelentése: 'amilyen a szája, olyan a saláta', és mint szólás az „amilyen a mosdó, olyan a törülköző” vagy a „meg-

²⁵ WA.TR 1: 49–50 (122. sz.).

²⁶ BUCHWALD 1983, 39–40. o.; STOLT 1989, 288–289. o.

²⁷ Vö. BUCHWALD 1983, 37–39. o.

találja a zsák a foltját” magyar közmondások megfelelője.²⁸ Aurifaber itt sem nem szó szerint fordított, sem nem hasonló jelentésű német közmondást alkalmazott, hanem nekieresztette a tollát: „Minek a tehénnek muskotály, jobb szereti a zabszalmát. Hasonló a hasonlóval szeret barátkozni. Szólt az ördög, és lenyírta magának egy fekete disznó gyapját.” Nemcsak bő lére eresztette a szöveget, hanem vitriolt is csepegtetett belé. Egy elegáns latin idézetet gorombaságok sorával helyettesített. Aurifaber asztali beszélgetései sokat tettek azért, hogy a köztudat Luthert inkább asszociálja a durva szókimondással, mint a humanista műveltséggel.²⁹

Aurifaber például Luther asztaltársaként és műveinek kiadójaként jól ismerte a reformátor német nyelvét, maga is jegyzetelt az asztal mellett, így első számú szaktekintélynek minősülhet a latin jegyzetek visszafordításakor és a gyorsírásos rövidítések feloldásakor. A nyelvtörténeti elemzés ugyanakkor kimutatta, hogy Aurifaber szókinccse jelentősen eltér Lutherétől, érzékelhetően későbbi korból való.³⁰ Számos trágár kifejezésről – Aurifabert ezek nem zavarták, feleslegesnek tartott szépiteni rajtuk – kifejezetten azt feltételezik a nyelvészek, hogy a volt tábori lelkész Aurifaber a seregben szedte föl, és nem Luther szájából hallotta, ugyanígy a katonai zsargon több fordulatát is.³¹

5.

Aurifaber szerkesztési módszeréről elég ennyit. Másrésről az is nyilvánvaló, hogy az eredeti lejegyzésekhez való visszanyúlás sem jelent abszolút garanciát a hitelességre, Luther eredeti megszólalásainak felidézésére (lásd az alább mondandókat a lejegyzések körülményeiről és nyelvéről). A bökszavas jegyzet csak rövid kivonata a szóban elhangzottaknak, amelyben minden lejegyző a saját szempontjaira figyelt, a maga számára érdekes gondolatokat rögzítette. Amikor Veit Dietrich házasodni készült, akkor, ahogy a legendás Móríckának, úgy neki is mindenről a házasság, a nemi szerepek jutottak eszébe,³² míg a párhuzamosan készült jegyzetekben másoknál erről egy szót sem olvasni.

Ugyanannak a beszédnek egyidejű lejegyzései néha egészen eltérnek egymástól. Ami az egyik asztaltárs szemében fontos részletnek tűnt, az a másiknak nem, és fordítva.³³ A kezdetleges gyorsírás szükségszerű hézagait úgy töltötték ki, hogy

²⁸ WA.TR 4: 439 (4703. sz.).

²⁹ JUNGHANS 2000, 34. o.; uő 2013, 10. o.

³⁰ BUCHWALD 1983, 35–37. o.

³¹ JUNGHANS 2000, 34. o.; uő 2013, 10. o.

³² LVM 8: 98, 100 (217. és 233. sz.).

³³ BUCHWALD 1983, 38–40. o.; LEPPIN 2013.

időről időre kölcsönadták egymásnak füzeteiket. Egyik-másik asztaltárs (már jóval Aurifaber kiadói vállalkozása előtt, például Cordatus, Schlaginhaufen és Georg Rörer) idővel tudatosan kezdte gyűjteni, másolni a szövegeket,³⁴ kiadásukra gondolva egybevetette a párhuzamokat, emlékeiből egészítette ki a hiányokat, csiszolt a stíluson, ezzel újabb szövegváltozatokat hozott létre, azaz szövegkritikai szempontból „rontott” rajtuk.

Az asztali beszélgetések szöveg hagyománya így hihetetlenül bonyolulttá, áttekinthetlenné vált, akár csak az evangéliumoké; utóbbiakhoz abban is hasonlít, hogy egyetlen eredeti lejegyzés vagy kortárs gyűjtemény sem maradt fenn, minden csak későbbi másolatokban érhető el.³⁵ Éppen azok a lejegyzések, amelyek tartalmilag és stílusban a legkerekesebbnek tűnnek, a legkevésbé hitelesek, hiszen ezek megfogalmazása már biztosan nem az asztal mellett, hanem utólag, a lejegyző emlékezetére hagyatkozva készült (akire így kicsiben mindaz áll, amit fent nagyban Aurifaberről mondtunk).

Luther kijelentéseit – hogy Cordatust idézzem – természetesen nem kell „többször tartanunk Apolló orákulumainál”,³⁶ szavait olvashatjuk ellenérzéssel és kritikával is,³⁷ hiszen a mai válogatások nem próbálják őt megzabolázni vagy normatív tekintéllyé tenni, ahogy Aurifaber próbálta, hanem a lejegyzőkhöz hasonlóan mindent felvesznek, ami az olvasóknak Luther megszólalásaiban érdekes lehet, még ha tartalmában vitatható vagy stílusában megbotránkoztató is.

A beszélgetések Cordatus által 1531-ben kezdett feljegyzése Luther haláláig folytatódott. Ebből újabb kihívás adódik számunkra, ugyanis csak az „öreg Luther” megnyilatkozásai maradtak fenn életének utolsó másfél évtizedéből,³⁸ abból a meglelt életkorből, amikor maga is természetes módon hajlott a megmondóember szerepére. Szó se róla, ez a Luther ugyanúgy dialektikusan gondolkodik és paradoxonokban fogalmaz, mint korábbi ön maga, a heidelbergi vitatkozó vagy az *Invocavit* hetében prédikáló reformátor, csak bensőjében egyre inkább azonosul azzal a monumentális szoborral, amelyet időközben rajongótábora, a nyomában elindult mozgalom, az előadásaira özönlő diákok faragtak róla. Évei előrehaladtával kicsit türelmetlenebb lett, kicsit kevésbé empatikus és kicsit tévedhetetlen.

A „Luther megmondja”-értelmezést támogatja továbbá az a körülmény, hogy már a lejegyzők figyelme is elsősorban arra irányult, hogy Luthernek mi volt a véleménye

³⁴ MICHEL 2013.

³⁵ BARTMUSS 2012; GLASER 2013; SCHÄUFELE 2013.

³⁶ WA.TR 2: 311 (2068. sz.).

³⁷ Vö. BUCHWALD 1983, 13–16., 40–42. o.; BÄRENFÄNGER 2013.

³⁸ BUCHWALD 1983, 29–31. o.; JUNGHANS 2000, 39–40. o.; JUNGHANS 2013, 8. o.; DITHMAR 2010, 12–15. o.

a szóban forgó témáról. A szövegekben az asztaltársak teljesen alárendelt szerepet játszanak, és csupán arra szorítkoznak, hogy egy-egy kérdéssel, megjegyzéssel megszólalásra ösztönözzék a reformátort. Pedig nem kérdés, hogy e beszédek az asztalnál nem monológként, hanem élénk eszmecsere keretében hangzottak el, még akkor is, ha az étkezések közben folytatott beszélgetésekben Lutheré volt az utolsó szó és meghatározó vélemény.

Tekinthetjük-e ezeket a mondatokat az élet nagy kérdéseiben eligazító autoritásnak? Talán annak tudatosítása segít el bennünket a vállalható hermeneutikai kiindulóponton, hogy a későbbi átdolgozások és átszerkesztések dacára ezek a szövegek mégsem fiktív szónoklatok. Minden megszólalás a beszélgetés (sokszor már nem rekonstruálható) folyamatában kapott teljes értelmet, üzenete az adott pillanatnak volt szánva. Az a spontaneitás, ahogyan Luther megszólal, és asztaltársainak kérdéseit rendszerint tömören és csattanósan megválaszolja, valamint a tárgyalt témák sokszínűsége ennek ellenére bárkit megfoghat, aki akár irodalmi élményt vagy unaloműző olvasmányt keres.

Mivel Cordatus követői nemcsak „a komoly teológiai kijelentéseket” rögzítették, hanem azokat is, „melyek látszólag csak szórakoztatók és tartalmatlanok”,³⁹ ezért e szövegeken átüt Luther nyelvi kreativitása mind humorával és játékosságával, mind a trágárságba hajló gorombaságával.⁴⁰ S talán ez a „látszólag” a mű legmélyebb teológiai felismerése és legfontosabb üzenete a Luthert faggató olvasónak. Isten országa elrejtettebb annál, semhogy kátékérdésekbe vagy tételmondatokba lehessen szorítani. Jelen van viszont a testvérek vigasztaló beszélgetésében és az asztalközösségben. Ezt figyelembe véve az *Asztali beszélgetések* ugyan minden részletében teológia, de nyilvánossága csak odáig tart, ameddig a személyesség terjed.

Rövidítések

Aranymondások = Luther aranymondásai. *Első könyvecske Isten igéjéről és csodadolgairól.*

Második könyvecske a világról és folyásáról. Szerk. Masznyik Endre. Hornyánszky, Budapest, 1902–1903. (A Luther-Társaság kiadványa 41; 48.)

Asztali beszélgetések = LUTHER, Martin: *Asztali beszélgetések.* Vál. és ford. Márton László. Helikon, Budapest, 1983. Reprint uo. 2017.

LVM = *Luther válogatott művei.* 2–8. köt. Szerk. Csepregi Zoltán et al. Luther, Budapest, 2011–2017.

WA = Luther, Martin: *Werke. Kritische Gesamtausgabe* („Weimarer Ausgabe”). 1–73. köt. Böhlau, Weimar, 1883–2009.

³⁹ WA.TR 2: 311 (2068. sz.).

⁴⁰ BUCHWALD 1983, 18–19. o.; STOLT 1989; STOLT 2000.

WA.TR = Luther, Martin: *Werke. Kritische Gesamtausgabe. Tischreden. 1–6. köt. Böhlau, Weimar, 1912–1921.*

Hivatkozott művek

- AURIFABER, Johannes (szerk.): *Tischreden oder colloquia / Doct. Mart: Luthers... Gedruckt zu Eisleben: bey Vrban Gaubisch, 1566. 2° [12], 626 [recte 624], [16]. VD 16. L 6748.*
- BÄRENFÄNGER, Katharina: Zum Umgang mit Luthers Tischreden. Hermeneutisch-methodische Erwägungen anhand von Luthers Aussagen über Kind und Kindheit in den Tischreden. In: BÄRENFÄNGER–LEPPIN–MICHEL 2013, 21–45. o.
- BÄRENFÄNGER, Katharina – LEPPIN, Volker – MICHEL, Stefan: *Martin Luthers Tischreden. Neuansätze der Forschung.* Mohr Siebeck, Tübingen, 2013. (Spätmittelalter, Humanismus, Reformation 71.)
- BARTMUSS, Alexander: Luthers Tischreden und Melanchthons Dicta. Überlieferungshistorische und editorische Probleme. In: Stefan Michel – Christian Speer (szerk): *Georg Röer (1492–1557). Der Chronist der Wittenberger Reformation.* EVA, Leipzig, 2012. (Leucorea-Studien zur Geschichte der Reformation und der Lutherischen Orthodoxie 15.) 219–228. o.
- BUCHWALD, Reinhard: *Luther im Gespräch. Aufzeichnungen seiner Freunde und Tischgenossen.* Insel, Stuttgart, 1983. (Insel Taschenbuch 670.)
- DITHMAR, Reinhard: *Luthers Tischreden.* Wartburg, Weimar, 2010.
- GLASER, Margrit: Zur Editionsphilologie. Möglichkeiten einer Neuedition von Luthers Tischreden im 21. Jahrhundert. In: BÄRENFÄNGER–LEPPIN–MICHEL 2013, 249–258. o.
- Junghans, Helmar – Köpf, Ulrich: *D. Martin Luthers Werke. Sonderedition der kritischen Weimarer Ausgabe. Begleitheft zu den Tischreden.* Böhlau, Weimar, 2000.
- JUNGHANS, Helmar: Luthers Tischreden. In: BÄRENFÄNGER–LEPPIN–MICHEL 2013, 7–19. o.
- LEPPIN, Volker: Erinnerungssplitter. Zur Problematik der Tischreden als Quelle von Luthers Biographie. In: BÄRENFÄNGER–LEPPIN–MICHEL 2013, 47–61.
- MATHESIUS, Johannes: *Ausgewählte Werke.* 3. köt. Luthers Leben in Predigten. Szerk. Georg Loesche. Tempsky, Prag, 1898. 2. kiad.: 1906.
- MICHEL, Stefan: Thematische Bearbeitungen der Tischreden Martin Luthers durch Georg Röer (1492–1557). Beobachtungen zu Überlieferung und Funktion. In: BÄRENFÄNGER–LEPPIN–MICHEL 2013, 221–240.
- Luther Márton: *Luther megmondja. Válogatás Luther asztali beszélgetéseiből.* Szerk. Miklósné Székács Judit. Luther Kiadó, Budapest, 2018
- KÉNOSI TÖZSÉR János – UZONI FOSZTÓ István: *Unitario-Ecclesiastica historia Transylvaniae.* Balassi, Budapest, 2002. (Bibliotheca Unitariorum 4.)
- KÉNOSI TÖZSÉR János – UZONI FOSZTÓ István: *Az Erdélyi Unitárius Egyház története.* Ford. Márkos Albert. Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár, 2005. (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/1.)
- LAKÓ, Elemér: *The manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca.* [JATE], Szeged, 1997.

- RAUERT, Matthias H. – ROTHKEGEL, Martin (szerk.): *Katalog der hutterischen Handschriften und der Drucke aus hutterischem Besitz in Europa*. GVH, Gütersloh, 2011. (Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte 85.)
- SCHÄUFELE, Wolf-Friedrich: Zur handschriftlichen Überlieferung der Tischreden Martin Luthers und ihrer Edition. In: BÄRENFÄNGER–LEPPIN–MICHEL 2013, 113–125. o.
- STOLT, Birgit: Lieblichkeit und Zier, Ungestüm und Donner. Martin Luther im Spiegel seiner Sprache. *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, 86. évf. 1989. 282–305. o.
- STOLT, Birgit: *Martin Luthers Rhetorik des Herzens*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2000.
- TÓTH Zsombor: Kéziratossá nyilvánosság a kora újkori magyar nyelvű íráshasználatban. Medialitás és kulturális másság. Módszertani megfontolások. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 119. évf. 2015. 625–650. o.
- TÓTH Zsombor: *A kora újkori könyv antropológiája. Kéziratossá nyilvánosság Cserei Mihály (1667–1756) írás- és szöveghasználatában*. Reciti, Budapest, 2017.